

ють ігнорувати цей чинник і вимагають його нормативної інституційної аналізації, включаючи інструментальну легалізацію можливостей впливу громадянського суспільства на владні рішення з найширшого кола питань, що означатиме значне розширення та гарантування дієвості форм прямої демократії.

3.3. Роль міжнародних (європейських) організацій у розбудові демократії в Україні в контексті підтримки інституцій громадянського суспільства

Сучасне розуміння демократії формувалося поступово, з урахуванням досвіду розвитку людства й, насамперед, політичних стандартів держав Західної Європи та Північної Америки. Поступальний прогрес цих держав визначав засади свободи і демократії, приватної власності, вільного ринку, правової держави та підтримки громадянського суспільства.

Свого часу А. Лейпгарт у своїх дослідженнях з проблем демократії довів, що станом на середину 1980-х рр. з усього кола тогочасних держав лише біля 20 були стабільними демократіями [1, р. 7-8]. Прискіпливий аналіз дає можливість констатувати, що тут має місце регіональний культурно-цивілізаційний феномен – це були держави ареалу Західної Європи та Північної Америки. У решті світу з деякими застереженнями винятком становили Японія, Індія та Ізраїль. Суспільно-політична практика останніх десятиліть дає підстави стверджувати про більш-менш успішне поширення засад демократичного розвитку у відчутно ширших географічних межах. Започатковані на рубежі 1990-х рр. трансформаційні зрушення у країнах Східної Європи стали своєрідним тріумфом демократії на континентальному обширі, де доволі потужно стали стверджуватися (західно) європейські демократичні цінності.

Стосовно феномена демократії політико-правова теорія визначає декілька вимірів. Демократія постає, по-перше, формою держави; по-друге, вона є формою плюралістичної організації громадянського суспільства і висловлюючих його інтереси політичних партій, професійних спілок та інших суспільних організацій; по-третє, виступає як політичний світогляд і відповідний суспільно-політичний рух. Ці визначення доповнюються висвітленням поняття демократії як соціальної і політичної цінності, як політичного процесу тощо [2, с. 23-25]. Термін демократія слушно використовується не лише для характе-

ристики певної форми держави, а й для визначення устрою будь-якої організації, де забезпечуються рівноправна участь її членів в управлінні та прийнятті рішень.

Багато дослідників вважають найважливішими чинниками демократії високорозвинених держав суспільно-політичні інститути, серед них і інститут громадянського суспільства. Демократія як політичний процес та світогляд має ціннісне навантаження і постає ознакою «людського виміру». Ціннісні підходи та орієнтації виявляються в тих оцінках, які людина застосовує до обставин, політичних подій та до самої себе. Як політичний світогляд демократія постає відображенням у свідомості громадян самого її змісту, насамперед, ідей свободи та рівності прав. Цей сутнісний аспект не завжди враховується при аналізі функціонування інститутів західноєвропейської демократії, особливо в випадках, коли з поля зору випадають глибинні витоки «демократичного консенсусу», які зазнають тиску соціальних конфліктів і гострої політичної боротьби.

Для незалежної України, що обрала стратегію на інтеграцію до європейського співтовариства, утвердження демократичних цінностей означає підтвердження цивілізаційної спрямованості та перспективи суспільного розвитку. Ці чинники особливо важливі з огляду на події останнього часу, коли через обрання стратегії європейського вибору наша країна та суспільство зазнали непростих випробувань. У цьому контексті розбудова розвинутого громадянського суспільства в Україні – це невід’ємна складова демократичного поступу та підтвердження належності України до європейського ареалу за культурно-цивілізаційними ознаками. Своєю чергою, як засвідчили події останнього часу, вітчизняне громадянське суспільство спроможне сприяти утвердженню демократичних засад у функціонуванні всіх владних інститутів, що й становило головний зміст Революції гідності. Зрілість громадянського суспільства виявилась у формі широкого волонтерського руху, який поширився як відповідь на зовнішню агресію та збройний конфлікт у Донбасі.

Донедавна законодавство України приділяло незначну увагу питанням громадянського суспільства. У загальній формі утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку було визначено в Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. Проте державна політика у сфері формування інститутів громадянського суспільства не приділяла належної уваги налагодженню їх взаємодії з органами публічної влади, запровадженню громадського контролю за діяльністю влади, проведенню регулярних консультацій з громадськістю. Хоча з почат-

ку 1990-х рр. в Україні спостерігалось значне зростання кількості НУО, їх діяльність у багатьох випадках тяжіла до суто формальних ознак.

Умови функціонування інститутів громадянського суспільства в більшості перехідних країн відрізняються від аналогічних умов у державах з розвиненою економікою і глибокими демократичними традиціями. Що нижчий рівень демократії в перехідному суспільстві, то більше відхилень у процесі становлення НУО від загальноприйнятих норм і вищий рівень політизації «третього сектора».

Потужне піднесення громадянського протестного руху в 2013–2014 рр. виявило значний потенціал підтримки громадянського суспільства України з боку міжнародних неурядових організацій. Проте можливості співпраці українських НУО з міжнародними організаціями використовуються далеко неповною мірою.

В Україні активно діє низка міжнародних організацій, що базуються в зарубіжних країнах. Чимало з них провадять благодійну діяльність та опікуються захистом прав найменш захищених верств населення (дітей, жінок, студентства, безробітних, малозабезпечених, багатодітних, інвалідів тощо). Однією з перших організацій, що відкривали свої відділення в Україні, був «Міжнародний центр наукової культури – Всесвітня лабораторія». У 1991 р. її українське відділення отримало статус науково-дослідної установи у сфері виконання міжнародних проектів у галузях науки, техніки, екології, медицини, освіти та ін.

Прикладом створення «змішаної» організації може служити Міжнародне товариство прав людини – Українська секція. Секція була створена як міжнародна громадська організація з функціями надання правової допомоги, матеріальної допомоги багатодітним сім'ям, інвалідам, самотнім, особам похилого віку, сприяння гуманізації умов утримання осіб у пенітенціарних закладах, захисту невід'ємних прав військовослужбовців та їх сімей, участі в міжнародних акціях щодо захисту прав людини, поширення серед населення ідей, викладених у Загальній декларації прав людини та інших документах правозахисного змісту [3].

Представництва неурядових організацій можуть мати статус місій, створених внаслідок підписання угод з урядом України. Наприклад, відносини між Україною та Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) регулюються договором про відкриття Місії МКЧХ в Україні від 5 грудня 1995 р. Мета МКЧХ передбачає виконання завдань, окреслених Женевськими конвенціями (сприяння дотриманню положень міжнародного гуманітарного права під час

збройних конфліктів, забезпечення захисту і допомоги жертвам таких подій і їхніх прямих наслідків як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення). МКЧХ підтримує тісні зв'язки з Національними товариствами, співпрацює з ними стосовно питань, що представляють спільний інтерес, зокрема й таких як підготовка до дій під час збройних конфліктів.

У зв'язку з анексією Криму та воєнним конфліктом на Донбасі суттєва частка населення України опинилася в статусі вимушено переміщених осіб, значно зросла кількість безпритульних, у тому числі дітей та підлітків. За даними Управління ООН з координації гуманітарних питань, станом на січень 2015 р. понад 1,5 млн осіб залишили свої помешкання на Донбасі та стали вимушеними переселенцями. Ці дані включають 921,6 тис. «внутрішньо переміщених осіб», зареєстрованих Міністерством соціальної політики України станом на 21 січня, та близько 600 тис. біженців на території сусідніх країн [4]. Питання допомоги переміщеним особам, надання гуманітарної допомоги та лікування поранених посідають вагоме місце в діяльності іноземних фондів та міжнародних благодійних організацій. Серед міжнародних та іноземних НУО, що активно співпрацюють зі структурами громадянського суспільства України, доцільно відзначити такі організації, як «Міжнародне товариство прав людини» (International Society for Human Right, ISHR), «Міжнародну медичну асоціацію жінок», Польсько-українську фундацію співпраці, Міжнародний альянс «Врятуємо дітей» та інші, різні за профілем та специфікою діяльності організації.

Визнаючи роль громадянського суспільства, країни розвиненої демократії системно залучають громадян та їх об'єднання до формування та реалізації державної політики в усіх сферах. Це дозволяє, по-перше, звільняти державу від реалізації окремих, обтяжливих для неї, соціальних завдань зі збереженням високих соціальних стандартів для населення. По-друге, зростає якість політичних і публічно-правових рішень через повніше врахування потреб населення, альтернатив і можливих наслідків рішень. Підвищення якості рішень сприяє підвищенню рівня легітимності органів публічної влади. По-третє, принципи «демократії участі» забезпечують більш повну імплементацію публічно-правових рішень населенням [5].

Для перехідних суспільств суттєвою проблемою залишається приведення національного законодавства у відповідність з чинними міжнародними нормами та формування національних правозахисних процедур з урахуванням сучасного, передусім, європейського досвіду.

За результатами порівняльного дослідження демократичного розвитку перехідних країн (оцінка різних напрямів здійснюється за шкалою від 1 до 7 балів, де 7 балів – «найгірша» оцінка та 1 бал – «найкраща»), оцінка розвитку громадянського суспільства в Україні за останні роки значно поліпшилася: від 4,75 бала у 1998 р. до 3 балів у 2005 р. та 2,75 бала в 2006–2011 рр. Саме за напрямом «Громадянське суспільство» Україна продемонструвала найбільший поступ та, відповідно, отримала найкращу оцінку відносно інших показників.

За часткою економічно активного населення, працевлаштованого в НУО, Україна знаходиться на рівні Румунії та Польщі. За оцінкою експертів, лише близько 1% економічно активного населення України працює в НУО. У Чехії та Угорщині цей показник є майже вдвічі більший (1,7% та 2% відповідно), у Німеччині – майже у 7 разів (6,8%) [5]. Мобілізуюче значення для вітчизняних структур громадянського суспільства мають показники громадянської активності в країнах стабільної демократії, згідно з якими близько половини населення відносить себе до членів неурядових організацій (49% – у Німеччині, 54% – у Нідерландах) [5].

Оцінюючи роль міжнародних організацій у розбудові демократії в Україні доцільно відзначити їх активне сприяння діяльності громадянського суспільства та розвитку демократичних процесів. Розширення співпраці з іноземними, насамперед європейськими міжнародними організаціями, дозволяє ширше обмінюватися досвідом з іноземними колегами, використовувати позитивні практики інших країн, використовувати додаткові важелі впливу на державні структури, з метою дотримання і впровадження міжнародних норм у конкретній країні. Такі заходи розширюють можливості використання міжнародних норм та елементів прецедентного права для діяльності на національному рівні, збільшують обізнаність громадськістю України змісту важливих міжнародних документів у галузі громадянських прав, соціальних стандартів, екології тощо.